

Правосъдие в условия на преход¹

Въведение

Като млад холандски дипломат имах привилегията да работя в Посолството на Кралство Нидерландия в Претория от 1992 до 1996 г. – период, в който Южноафриканската република преживя историческа трансформация от режим на апартейд към т.нар. „нова ЮАР“, от деспотичен строй, известен с тежките си нарушения на човешките права, към демократична държава, зачитаваща човешкото достойнство. Имах възможността да наблюдавам този забележителен процес от много близо, а понякога и отвътре. Общоприетото заключение е, че процесът по трансформиране и помирение в ЮАР е забележителен успех. Съюзът на съдиите в България ме помоли да обърна поглед назад и да споделя личните си спомени и размишления за този удивителен период. Изложените по-долу наблюдения отразяват личния ми опит и мнение.

Двадесет години по-късно вярвам, че трансформацията на ЮАР е уникално събитие, от което могат да се извлекат поуки за в бъдеще, както и за други държави. В същото време си давам сметка, че южноафриканският процес не може просто да бъде копиран в други страни в преход, тъй като всяка държава се отличава със своя собствена история и култура. Все пак обаче разкрива колко важно може да бъде правосъдието в условия на преход за утвърждаването на демокрацията.

Контекст

"Правосъдие в условия на преход се отнася до набор от съдебни и извънсъдебни мерки, които са били изпълнявани от различни държави с цел поправяне на наследството от тежки нарушения на правата на човека (...). Като се опитва да изясни отговорността и да компенсира жертвите, правосъдието в условия на преход предвижда признаване на правата на жертвите, насърчава гражданското доверие и укрепва демократичното върховенство на закона." (Международен център за правосъдие в условия на преход).

Правосъдието в условия на преход отива далеч отвъд съдебната зала, тъй като неговата основна цел е изграждането на устойчиви, мирни демокрации чрез усилия за установяване на истината и постигането на помирение. То може да функционира като ефективно средство, което подпомага следкризисните процеси по помирение и стабилизация.

"Апартейдът", дискриминацията, основана на раса, беше официално институционализиран в ЮАР с приемането на законодателство през 1948 г. През годините съпротивата срещу този дискриминационен режим нарастваше и

¹ Според ООН правосъдие в условия на преход е „пълният набор от процеси и механизми, свързани с опитите на едно общество да преодолее наследството от извършени мащабни безчинства, за да се гарантира отчетност и справедливост и да се постигне помирение. То включва както съдебни, така и извънсъдебни процедури и механизми, включително дейности на прокуратурата, подпомагане на инициативи в подкрепа на правото на истина, предоставяне на репарации, институционална реформа и национални консултации. Каквото и съчетание да се избере, трябва да бъде в съответствие с международните правни стандарти и задължения“. Източник: http://www.unrol.org/article.aspx?article_id=29 - Б.нр.

достигна драматична кулминация през 1960 г. и клането от Шарпвил, при което полицията уби 69 протестиращи. Репресивният режим на южноафриканското правителство бе подложен на все по-голяма изолация, а съпротивителното движение започна въоръжена борба. Благодарение на международния натиск и санкции обаче, както и на осъзнаването, че апартейдът не би могъл да бъде поддържан насилствено завинаги, нито свален от съпротивителното движение, без това да причини огромно страдание, южноафриканското правителство беше принудено да започне преговори с Африканския национален конгрес (АНК).

Докато все още беше в затвора, лидерът на АНК Нелсън Мандела беше тайно поканен да говори за политическото разрешение на проблема. След освобождаването му от затвора през 1990 г., преговорите се проведоха между управляващата Национална партия, АНК и други политически организации в рамките на т. нар. "Конвенция за демократична Южноафриканска република"(на английски CODESA от 'Convention for a Democratic South Africa'). Преговорите се проведоха на фона на политическо насилие в страната, включително имаше твърдения за държавно спонсорирана „трета сила“, дестабилизираща страната.

Клането в Бойпатонг през 1992 г., при което 45 жители на района бяха убити от представители на племето Зулу, доведе до оттегляне на АНК от преговорите. Мандела обвини правителството на президента Фредерик Вилем де Клерк в съучастничество в атаката. Това беше краят на CODESA. Няколко месеца по-късно друго клане, това в Бишо – 29 протестиращи, убити от силите за сигурност, доведе до осъзнаването, че тази ситуация не би могла да продължи и единствено споразумение чрез преговори би довело до разрешение. Това е моментът, в който аз пристигнах в ЮАР. Закритите преговори започнаха между Националната партия и АНК и бяха подпомогнати от едно НПО (Idasa). Тези преговори формираха основата на Многопартийния форум за преговори през 1993 г., който състави проекта за временна конституция. Този процес беше публичен и прозрачен. Тъй като чуждестранни дипломати бяха поканени да присъстват на преговорите, имах привилегиата да наблюдавам отблизо този удивителен процес. Често от нас бяха искани съвети и предоставянето на проекти на текстове за новата конституция.

Според Временната конституция на преходен изпълнителен съвет беше възложено да подготви първите демократични избори, проведени на 27 май 1994 г. Те бяха спечелени от АНК с 62 %. Мандела стана президент. Националната партия спечели 20 % и получи вицепрезидентския пост. Двете партии сформираха правителство на националното единство.

Амнистия

Последният параграф от Временната конституция от 1993 г., за който имаше консенсус, предвиждаше амнистия за извършителите на политически мотивирани груби нарушения на човешки права. Параграфът беше добавен към Конституцията като постамбюл със заглавие „Национално единство и помирение“:

„С приемането на тази Конституция се полага здрава основа за народа на ЮАР, за да преодолее разделението и противопоставянето от миналото, които породиха груби нарушения на човешките права, потъпкване на хуманистичните принципи от насилствени конфликти и наследство от омраза, страх, вина и мъст.

Сега те могат да бъдат адресирани въз основа на това, че е налице нужда от разбирателство, а не отмъщение, нужда от компенсация, а не отплата, нужда от Убунту², а не от виктимизация.

За да ускори помирението и възстановяването, амнистията се дава по отношение на действия, бездействия и нарушения, свързани с преследването на политически цели и извършени по време на конфликтите от миналото. За тази цел парламентът по силата на тази Конституция ще приеме закон, който да определи точен краен срок след 8 октомври 1990 г. и преди 6 декември 1993 г., и който ще предвиди механизмите, критериите и процедурите, включително трибуналите, ако има такива, чрез които ще се дава амнистия по всяко време, след като законът бъде приет.“

Очевидно параграфът относно амнистията беше най-чувствителната част от Временната конституция. АНК и НП осъзнаха, че двете партии имаха нужда да се помирят в общо разрешение. Правителството на Националната партия никога не би приело разрешение, което да не предвижда амнистия за силите за сигурност и полицията. Силите за сигурност никога не биха се съгласили да има свободни избори без клауза за амнистия. За АНК тя беше допустима, защото правителството на НП нямаше да даде амнистия на себе си и тя щеше да бъде предоставена само за политически мотивирани злоупотреби с човешки права под условие, че ще има пълно разкриване. Членове на АНК също можеха да поискат амнистия.

Въз основа на този параграф през 1995 г. бе приет Законът за насърчаване на националното единство и помирение, по силата на който беше конституирана Комисията за истина и помирение (КИП).

Комисия за истина и помирение

Според чл. 3 на Закона за насърчаване на националното единство и помирение от 1995 г. целите на КИП са:

- Да създаде възможно най-пълната картина на причините, характера и степента на грубите нарушения на човешките права, извършени в периода от 1 март 1960 г., включително на отминали събития, обстоятелства, фактори и на контекста на подобни нарушения, както и да се представят гледните точки както на жертвите, така и мотивите и

² Ubuntu е южноафриканска етична идеология, съсредоточена върху човешката вяроност и взаимоотношенията между хората (“вярата във всеобща връзка на споделяне, която свързва цялото човечество”). Думата идва от езиците Зулу и Кхоса. Убунту се приема за традиционен южноафрикански принцип и се възприема като един от основните принципи на новата Южноафриканска Република. Свързва се с идеята за африкански ренесанс – Б. пр.

позициите на лицата, отговорни за извършването на нарушения, чрез разследвания и провеждането на изслушвания;

- Да улесни даването на амнистия на лица, които изцяло разкриват всички релевантни факти относно деяния, извършени с политическа цел и отговарят на изискванията на този закон;
- Да установи и съобщи съдбата или местонахождението на жертвите и да възстанови човешкото и гражданското им достойнство, като им предостави възможност да разкажат своята версия за нарушенията, на които са жертви, и като препоръчва мерки за репарации;

КИП се състоеше от 17 членове, които бяха от всички слоеве на обществото. Председател на Комисията беше епископ Дезмънд Туту. Към КИП бяха създадени три комисии:

- Комисия за установяване на нарушения на човешки права;
- Комисия за амнистия;
- Комисия за репарации и реабилитация,

Освен това КИП бе подпомагана от разследващ екип, състоящ се от 60 разследващи, измежду които 12 чуждестранни, включително 4-ма холандски полицаи.

Резултати

Силата и успехът на КИП се състоеше в това, че се фокусира върху жертвите, търсенето на истината, събирането на доказателства за изтезанията и че спомогна за разкриване на смъртта и изчезването на стотици жертви. В същото време КИП постави отговорността за нарушенията на човешки права в по-широка перспектива чрез изследване на ролята, която силите за сигурност и институциите бяха изиграли. Узнаването на истината за нарушенията на човешките права и изграждането на национален консенсус около разбирането, че тези действия са незаконни, е от съществено значение за предотвратяването на тяхното повторение. Беше изразена критика на ограничените възможности за репарация и финансово обезщетение, но от самото начало се показва, че това не е основният фокус на КИП.

Бяха проведени 120 публични заседания, по време на които жертвите и извършителите можеха и трябваше да разкажат своите истории. Бяха изслушани над 2000 казуса. Показанията бяха силно емоционални. Заседанията бяха изключително добре организирани, като цялото внимание бе насочено към утешаване на жертвите и пълното признаване и разбиране на тяхната болка и страдание. Присъствах на няколко заседания – беше изключително трудно да задържиш очите си сухи, докато слушаш за болезнените преживявания на жертвите или роднините им и зверствата, които бяха извършени.

Всички заседания бяха предавани на живо по телевизията и радиото. По време на пригответленията за КИП бяха организирани няколко срещи с медиите, за да се гарантира, че няма да злоупотребят с показанията и ще представят

информацията по обективен и почтен начин. Медиите подходиша много отговорно.

Споделянето на лични истории и това, че към разказите им се отнесоха сериозно, донесе утеха на жертвите и техните роднини. Признаването на страданията беше от съществено значение за оздравяването и възстановяването на индивидуалното човешко достойнство. Свидетелствата имаха също и терапевтичен ефект.

Определено не всички извършители бяха амнистирани. Тези, които имаха водеща роля и стояха зад организацията на нарушенията на човешки права, бяха предадени на съд. Един от тях беше Юджийн де Кок – бивш полковник от полицията. Пред КИП той разкри престъпленията, извършени от т. нар. „Трети сили“ – контраразузнавателно звено към полицията, което беше отговорно за мъчението и убийствата на многобройни активисти против апартейда. През 1996 г. срещу него бяха повдигнати 89 обвинения и беше осъден на 212 години лишаване от свобода за извършване на престъпления против човечеството. Предполагаше се, че указанията за действията на Третите сили са дадени от най-високо ниво. Президентът де Клерк беше обвинен, че най-малкото е бил наясно със зверствата, извършени от тях.

В обстоятелствения си доклад КИП изведе заключението, че апартейдът е престъпление против човечеството и Националната партия и АНК бяха виновни за извършени нарушения на човешките права.

Заключения

Като цяло южноафриканската Комисия за истина и помирение се разглежда като най-успешната. Без съмнение КИП способства за трансформирането на Южна Африка в нова демократична република. Това обаче не означава непременно, че същата формула трябва или може да бъде приложена за други преобразователни процеси в държави, пострадали от вътрешни конфликти. Волята, манталитетът и способността на южноафриканските хора да се помиряват изигра важна роля. Това е свързано с т. нар. „Убунту“ – традиционно хуманистична филофия, която определя отношенията между хората. Нелсън Мандела беше олицетворение на Убунту. Въпреки че епископ Туту заслужава високо признание за успеха на КИП, без личната подкрепа, характер и присъствие на Нелсън Мандела, тя не би била възможна.

Начинът, по който следва да бъде формулирано правосъдието в условия на преход, зависи от конкретната ситуация. В ЮАР КИП беше резултат от преговорно споразумение. В бившите югославски републики, например, комисии не бяха успешни.

Примерът на ЮАР разкрива колко важно е как се справяме с миналото, как да поставим граница, да не забравяме, но да прощаваме. Също така показва, че помирението не е възможно без узнаването на истината. Узнаването на истината е по-важно от наказателното преследване на извършителите. Узнаването на истината поставя фундамента за възстановяване на справедливостта, възстановяване на върховенството на закона. То предотвратява и спира

непрекъснатия поток от конспиративни теории и недоверие, които могат да разклатят основите на обществото.

Амнистията играе важна роля при справянето с миналото. Тя изглежда в конфликт с въздаването на правосъдие, но не се дава даром. Амнистията, дадена при подходящите условия, както в случая с ЮАР, може в по-голяма степен да допринесе за разрешаване на конфликт, отколкото наказателното преследване, стига да създава гаранции за разбиране на отговорността. Както бившият конституционен съдия Алби Сакс заяви: „основната задача на държавата не е наказателното преследване, а по-скоро – отговорността”.

Убеден съм, че справянето с миналото, за което е необходимо форма на помирение и установяване на истината, е съществено условие за отговорността и прозрачността – основните принципи на върховенство на закона във всяко общество.

Докато живях в ЮАР през тези 4 години, имах възможността да стана свидетел на това как държавата се трансформира от страна с остър конфликт, за да не кажа - в гражданска война, в демократична държава, основана на върховенството на закона. Това стана възможно благодарение на смелостта на редица впечатляващи личности и духа на помирение и манталитета на южноафриканските хора, които можаха да се справят с миналото по достоен начин.